

Addig írta, rajzolta, építette az erdélyi magyarság jelképrendszerét amíg maga is szimbólum lett: szocialista nemzetiségünk szent öregje. Köszöntjük a nyolcvanöt éves Kós Károlyt, s benne magunkat, akik meg is maradtunk, tovább is haladtunk a század nagy változásai között.

Valaki férfikorban élte át az egységes román állam megalakulását, s a Gyulafehérvárra emlékező felszázados ünnepekkor is ép-egészséges, a fiatalabb nemzedékek barátja, nyitott ajtós vendégváró és jó tanácsok osztogatója, hát ez a nagyszerű keret. Méghozzá politikus emberről van szó, közügyek tudójáról és alkotójáról, s ezzel ki is egészítettük az általánosan ismert képet íróról, grafikusról, műépítészről. Kós Károly kezdettől fogva a közéleti harcos magatartásával lépett fel, s nem is volna illő, ha tevékenységének szövödményéből csak a regény- és drámaszerzőt, egy-egy különös lakóház, templom vagy múzeum valóságba-álmodóját, a jeles illusztrátort emelnék ki, a művészt, aki ő szintén mindig volt, s fel nem fednők belső feszültségeinek titkát, a népi motort, elkötelezettségének emberi szenvedélyét. Éppen ma illik szembenéznünk Kós Károllyal, a politikussal, amikor órájának csengése nagy időnk harangkongásával, szirénáinak történelmi bűgásával oly sajátos-mélyen egybehallik.

Magamban visszafele pergetem most az éveket. Nappal is kihalt városon mentem végig, az előző napok frontátvonulása után még csak egy önkéntes munkásosztag indult a felrobbantott hidakhoz, a telefonpalota romjaihoz és a bedőlt alagutakhoz, hogy megkezdje az újraépítést, a magánházak elbarikádozva várták a jó jelet. Így siettem egy kazah tiszttel a Katona-pékségbe is az első kenyérsütésért, mellettünk csapott be egy elkésett német bomba, s a Monostori útra is hasonló szükség dirigált: a lelki kenyér dolga. Rokonainál találtam Kós Károlyt (most számítom ki: akkor volt 62. évében), s olyan természetesen fogadott, mintha várt volna. Persze, a Horthy-világ utolsó heteiben szólunk már neki, no de most újra kezdődött minden, még az emlékezés is. Több kommunista elvtársam nevében arra kértem, jöjjön elő, s most szóljon ő. Széles tömegek maradtak itt, szembeszállva a mozgósítási és kiürítési rendeletekkel, de ahogy a víz, a villany elakadt, posta, sajtó megszűnt, s szomszéd a szomszédig már el nem ért, úgy tátogott és hagyott ki az új világba fordultak képzelete is: mi lesz most? Arra kellett rávennem Kós Károlyt, hogy vonja oldalunkra a bizonytalanokat, kapcsolja be a város becsületes egészét a munkába, saját jövőjének megalapozásába... Hogy miért éppen őt kerestük? Ez az, ami érzelmi ügy, hitbeliség, kiszámíthatatlan tényezőkből összeállott bizalom is volt, nemcsak mérlegelt logika.

Tudtuk, mindenesetre tudtuk, hogy nem szívlelte a német megszállókat. Valahol igen fenn szót is emelt idejében — és hatástalanul — a békéért. És nem fraternizált azokkal sem, akiket ejtőernyősöknek emlegettek akkoriban. Az ő transzilvanizmusa, igen, ez a címerbeli ódon sas-

madár, szárnyatörötten szenvedett. Nem jöttünk össze ebben az időben, a dumaposta asztala üres volt a New Yorkban, Gaál Gábor is katona volt, nem ülhetett már melléje az ideológiai ellenfél anekdotázva kedélyeskedni. Mert mi tagadás, Kós Károllyal, az Erdélyi Helikon atyamessterével, mi, Korunkék nem voltunk elvi egyetértésben. És a Korunkon innen és túl, a Vásárhelyi Találkozó és az Erdélyi Enciklopédia realista frógárdája sem egyezett vele, túl sok ellentét gyűlt fel évek során az ő múltba és tájba vesző romantikája s a világra riadó fiatalok között. Abban a kényszerű helyzetben azonban, amikor a nájmódi őt is a szélre sodorta, akárcsak a mi mindennapjainkat, rányitottam az ő igazi hőskorára, s ezt tulajdonképpen csak ma vallom be neki. Egy baloldali kiadó megbízásából könyvírásba fogtam az 1919–1940-es időszak „kisebbségi

Szécsi András
tuszrajza

humánus”-áról, annak gyökérzetéig tapogatóztam az egyetemi könyvtár csöndjében (csak 1935-ben értem haza Erdélybe, akkorra azonban már sok ágba szakadt a fejlődés, s én bizony már csak szembenézhettem a helikonistákkal), s így találkoztam utólag a nacionalista elszigetelődést megtörő, a román néppel kapcsolatot kereső, a nemzetiség mélyrétegeit mozgósító Magyar Néppárt demokratikus kísérletével, majd bukásával, Kós Károly kezdeményezésével, a Horthy-rendszer irredentizmusát és antiszemitizmusát megkontrázó transzilvanizmus eredeti humánusával. Erre a politikumra hivatkoztam a Monostori út elsötétített szalonjában 1944 októberében, s most én mormoltam a mester fülébe az ígét, mely-

lyel az ő kelyhes papja válaszol a kilétét faggató népvezér-jelöltnek, Budai Nagy Antalnak: „Láthatod, kóborló barát. S hallottad: kiáltó szó...”

Ez a rejtjel különben Kós Károly politikai működéséből került át a dráma első kiadásában szerepelt előjátékba. Hiszen 1921 januárjában *Kiáltó* szó cím alatt jelent meg az a biblikus zengésű röpirat, mely ködös vágyálmok, a nacionalista bujtogatásra megindult kivándorlás, a tájékozatlanság kétségbeesése helyébe őszinte emberséget, az új országba való beidegződést, politikai cselekvőséget hirdetett. „Dolgoznunk kell, ha élni akarunk és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk...” — hirdette az akkori kóborló barát, s nem volt egyedül. Ugyanebben a röpiratban Zágony István a gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozataira hivatkozva jelöli ki az egyenlőség megteremtésének közjogi lehetőségét, a harmadik társszerző pedig, Paál Árpád, már a nemzeti kérdés társadalmi jelentőségére is rámutat, s a honi magyarság törekvéseit szerves kapcsolatba kívánja hozni a nemzetközi munkásmozgalommal.

És még mielőtt a magyar földesúri és burzsoá rétegek észbekaptak volna, hogy a romániai magyar dolgozók közügyi mozgósítását a maguk szekerebe fogják, a kiáltó szóra tisztán csengő visszhang támadt. Bánffy-hunyadon egybegyűlt a kalotaszegi falvak magyar földművessége, s kimondta az első demokratikus romániai magyar közület, ama bizonyos Magyar Néppárt megalakulását. A gyűlést megnyitó Bokor Márton lelkes fogalmazta meg a mára érvényessé vált, tehát már akkor egészséges csira-értékű alapigazságot: „Egyenlő kötelességek teljesítése mellett egyenlő jogú állampolgárok akarunk lenni.” S hogy mennyire nemcsak jogi értelme volt a kijelentésnek, hanem a legmélyebb érzelmi szférából sarjadó erkölcsi magatartása is, azt a papszónok egykorú nyelvezetével így igazolta: „Azt akarjuk, hogy legyen ez a föld az itt lakó, különféle nyelvű és vallású népek közösen féltett és szeretett, egyesült erővel védelmeszt, megelégedést és boldogságot nyújtó hazájává.” Idézem, mert Kós Károly tanítása volt ez, hiszen az „építészmezők” mint az új alakulat titkára a földművesek színe előtt azonnal fel is olvasta az ő politikai programját. Nem, ebben a kezdeti forrásban nem érhető félre az itt és most erdélyisége, hiszen a román egyesülést kimondó gyulafehérvári határozathoz igazodik, tudomásul veszi a békeszerződést, s az adott államkereten belül keresi a hazai magyar tömegek felemelkedésének útját. Valójában ez a reális sorsvállalás lett a Gaál Gábor megfogalmazta „romániaiság” kiindulópontja.

Én bizony a Horthy-rendszer növekvő fasizmusával szemben is eszmei támpontot kerestem ama bánffy-hunyadi népmegmozdulás emlékében, s örömmel feledeztem fel Kós Károly pontjai közt a munkaszabadság és munkásvédelem, az igazságos földreform, a szövetkezeti rendszer, valamint az egyenlő, általános és titkos választójog még az 1917-es forradalmi rengést követő, az egyre súlyosabb viszonyok közé szorított munkásmozgalom célkitűzéseivel szolidáris követeléseit. Éppen ezek váltották ki az arisztokratikus-konzervatív magyar ellenereket is. Magát az esztelen politikai passzivitást nem lehetett már fenntartani, ami azonban a cselekvést illeti, menten akadt ellentábor, s rövidesen két politikai csoport állott egymással szemben: a Kós-féle néppárt és a hirtelen fel-támadt régi hatalmasok Magyar Nemzeti Pártja, melynek igazi tartalmát

nem a hivatalos szónoklatok frázisgörgetege, hanem inkább egy kolozsvári tanár felszólalása árulta el. Szerinte szükségtelen „közös érzelmi alapot teremteni a románokkal“, s különben sem lehet a kisebbségi magyarság ügyét „csizmás“ vezetőkre bízni, mert „erre kizárólag a szellemi arisztokracia hivatott“, mármint a hagyományos úri és főpapi elit... Kitért tehát a harc, s tegyem hozzá: a körülmények hamarosan a javakban szilárdabb, jogi dolgokban jártasabb politikai rutiniéknak kedveztek, akik hamarosan meg is találták, ha nem is a román nép, de mindenesetre a román bojárok és burzsoák vagy egyenesen az udvar felé a maguk lehetőségét. Kósék aktivizmusa mint közügyi elv érvényben maradt a két magyar párt egyesülése után is, de az új Magyar Párt vezetői ezt az aktivitást csak taktikai eszközként használták. Szó van továbbra is demokráciáról, de már nem a népszolgálat odaadásával s a tömegek önvezérlésével, legfeljebb csak a diplomácia óvatos nyelvezetén.

A politikus Kós Károly ekkor bukott meg először. Sorsa ezentúl ugyanaz, mint néhány évtizeddel előtte a fiatal Benedek Eleké: elveivel áttolódik a szépirodalomba, s józan transzilvanizmusából, demokratikus népprogramjából lesz esztétikum és révedező vágy, mely jó időre elsiklik a tömegek tényleges sorsa fölött, és a csillagokba vész el. Már azok számára, akik nem tudnak a csillagokban is olvasni. Mert a *Budai Nagy Antal*-drámára a nélküle és máshogyan felzárkózó romániai magyar demokrácia, a kommunista mag köré kerekedő népfront is felfigyelt, s ha jól végig gondolom, a továbbiakban nem is Kós ellen, hanem inkább Kósert folyt a baloldal és a fiatalok harca.

Kós politikája különben bűvópataként később is fel-felbukkant. 1927-ben a Magyar Néppárt is újjáalakult, ezúttal Krenner Miklós reformcsoportjának egyes elemeivel bővülve. Megint papok és írók humanista intellektusa került az élre (ott van Kós mellett Tabéry Géza is, elnök Kecskeméthy István teológiai tanár, s feltűnik a később munkásmozgalmi Pásztai Géza), de az ország szinte polgárháborúvá torzuló politikai küzdelmeinek útvesztőjében, a liberálisok választási terrorja s a nemzeti parasztpártiak cselezései közt az osztályharc helyett elvont eszményiségre támaszkodó kezdeményezés el sem jut a tömegekig. Kós Károlyék azért újra fontos elvet szögeznek le, s ez is visszatérő erő majd az emlékezésben. „És kimondjuk azt is — hirdeti kiáltványuk —, hogy nekünk nem lehet erkölcsileg másutt a helyünk, mint a demokrácia és erdélyi román testvéreink oldalán.“ Az országos konstellációban persze ez az egyenes beszéd sem ért többet az egykorú hivatalosak ködösítő szólamainál, s való, ami való, Kós Károly, a politikus másodszer is alulmaradt. Közügyi tájékozódását később a kommunisták irányította magyar párti ellenzék, majd a MADOSZ kapta fel, úgy, hogy az ő politikai múltja valójában sohasem veszett el, még ha nélküle alakult is tovább.

Az életrajzírók és irodalomtörténészek nyomon követhetik az Erdélyi Helikon-szerkesztő Kós írásaiban is egy erdélyi magyar néppolitikus eredendő motívációit, a kezdeti aktivizmus vonaljeleit, s hibáznának, ha akár a legnemvalóbb transzilvanista aranyködben is, regények, cikkek, az egész szerkesztés és irodalompolitika modorában, sőt, a grafikus és műépítész stílusában, ebben a szecesszió túl és sajátosan népi-nemzetit kereső premodernizmusban, fel nem fedeznék a közéleti törekvés, a

demokratikus odaadás irányzatosságát és magatartás-reflexeit. Most csak a felszabadulás harmadnapján tett látogatásomat kívántam felidézni és megmagyarázni. Mindaz, amit tanulmányaim során Kós Károly politikai előéletéből megtudtam, feljogosított arra, hogy bízzam benne, hogy tiszteljem és szeressem, s kellő időben előhívjam mindazt a potenciált, mellyel — immár seregre talált Budai Nagy Antalként — újra indulhatott a valamikori Magyar Néppárt elhagyott vonalán.

A „kisebbségi humánus”-ról tervezett könyv különben a kiadó váratlan megszűnése folytán kéziratban maradt, s már csak ezért is jólcsett, hogy mindent kimondhattam a jegyzeteimből ott a Monostori úton. De ha semmit sem idéztem volna, akkor sem lett volna más a válasz. Kós Károly nem engem várt, hanem a történelmi helyzet kiáltó szavát, s azt meg is értette. Az elsők közt volt, akik abban a nagy fordulatban közénk álltak, s a népi demokrácia útján velünk is tartottak, egészen a szocializmus felépítéséig. Szerepe a Magyar Népi Szövetségben, részvétele a Nagy Nemzetgyűlésen, írásai a *Világosságban*, majd a pártsajtóban, a termelőszövetkezeti eszme okos és meggondolt képviselője, faluépítészeti szakkönyvei, tanársága a mezőgazdasági főiskolán, regényeinek új kiadása, a *Budai Nagy Antal* újabb sikere, sőt a dráma átklasszicizálódása a romániai magyarság honi *Bánk bán*jává (ezt már megírtuk), közvetítése kormány és egyház között a békepolitika jegyében, és nem utolsósorban élő, segítő, teremtő hozzászólásai az irodalmi, szak- és közkérdésekhez, egy-egy remekül fellőtt útmutató rakétája, a közmegebecsülés bel- és külföldön, no meg a belőle áradó törhetetlen jókedv és hit és bizakodás, egy-egy tréfája — mindez elcikázik most előttünk. Az idő megadta neki az indulás igazolását az újraindulásban, s ez a panorámikus élet-egész mindnyájunk számára jelképként tükrözi fél évszázad történelmi tanulságait.

Tisztelettel adózunk Kós Károlynak, akiben volt bátorság először megkiáltani közületi formában való bekapcsolódásunkat az ország egészébe, testvéri együttműködést fogadva a román nép s a magyar nemzeti-ség között.

A költő halálának 50. évfordulójára

GUILLAUME
APOLLINAIRE

Asszonyok
hangja
hull
az esőben...

*Asszonyok hangja hull az esőben
Kiknek emléke rég nalott
S ti is hulltok ó esőcsöppek
Váratlan csodás találkozásai az életemnek
A vészes felhők felhorkannak
Városok univerzuma felfigyel
Hallgasd hullnak-e még a pici csöppek
Míg bánat s megvetés
Egy régi dalt zokognak
Hallgasd amint a téged fogva tartó láncok
Fent és alant mind-mind lehullanak.*

Módi Ilona fordítása